

Jak (ne)zrušit knihovnu

aneb úplně (ne)normální starosti (ne)obyčejné knihovny

Ing. Jiří Drozda, Hana Hubínková
Výzkumný ústav geodetický, topografický a kartografický, v.v.i.
www.vugtk.cz
Zdiby

Jiri.Drozda@vugtk.cz , Hana.Hubinkova@vugtk.cz

INFORUM 2012: 18. konference o profesionálních informačních zdrojích
Praha, 22. -24. 5. 2012

Abstrakt:

Menší a malé knihovny jsou v současné době elektronizace a informatizace společnosti konfrontovány s výrazným úbytkem čtenářů. Dále pak vlivem nepříznivé ekonomické situace a omezováním výdajů je pak logickým (ekonomickým) krokem zřizovatelů těmto knihovnám výrazně omezovat provozní výdaje případně i knihovny rušit.

Jak ale může menší městská knihovna přežít v době internetu, podcastů, MP3, avi , iTune a jiných mediálních konkurentů? Jak může oborová vědecká knihovna přežít, když studenti a doktorandi si to raději "vygooglují" z pohodlí domácího počítače? Na tyto otázky asi neexistuje "správná" odpověď, protože kdyby ta odpověď existovala, tak tyto problémy nemáme.

Naší Zeměměřické knihovny[®] se chtěl zřizovatel zbavit také - menší část převést do NTK a větší část do papírny Štětí. Podařilo se nám ho přesvědčit, aby nám dal ještě jednu, poslední, šanci a vydali jsme se na cestu spíše reklamních agentů, lovců peněz a lobbistů, která není obvyklá u pečlivých profesí knihovníků a archivářů. Ani nevíme, zda tato cesta povede k vysněnému cíli, ale nic horšího než zrušení knihovny se nám vlastně nemůže stát a to jsme už vlastně jednou přežili.

Zeměměřická knihovna[®]

Počátky fondů Zeměměřické knihovny[®] sahají až do dob vzniku Československé republiky, kdy byla zřízena Triangulační kancelář Ministerstva Financí v Praze. Předchůdcem tohoto ústavu, z doby rakouského císařství, byla pro naše území Triangulační kancelář rakouského ministerstva financí ve Vídni, která uchovávala.

Po r. 1942 byla Triangulační kancelář, Vojenský zeměpisný ústav a další instituce, včetně všech knihovních fondů, začleněny do nově založeného Zeměměřického úřadu (ZÚ), a následně v roce. 1954, vznikem samostatného rezortu s Ústřední správou Geodézie a Kartografie v čele, byl, kromě celostátních a oblastních výkonných ústavů, založen i

Výzkumný ústav geodetický, topografický a kartografický (VÚGTK) a jeho knihovna. Do ní byl převzetím od předchozích a dalších organizací soustředěn veškerý dosavadní odborný knihovní fond. Tyto původní knihovní fondy a desetiletí jejich odborného vedení, akvizice a modernizace přístupu ke zdrojům, přispěly ke stavu, kdy v současnosti tato knihovna nemá v tomto oboru u nás obdobu.

Činnost knihovny v rámci rezortu zeměměřictví a katastru nemovitostí je mj. zakotvena ve statutu VÚGTK, v.v.i. zřízeného podle zákona č. 341/2005 Sb., o veřejných výzkumných institucích z roku 2005 a je financována převážně z institucionálních prostředků poskytovaných do konce roku 2011 Českým úřadem zeměměřickým a katastrálním (ČÚZK) jako zřizovatelem a od počátku tohoto roku Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy (MŠMT).

Knihovna je v evidenci knihoven vedené Ministerstvem kultury od roku 2002 a v roce 2008 knihovna získala ochrannou známku Zeměměřická knihovna® od Úřadu patentového vlastnictví ČR.

Za 90 let existence a doplňování fondů nashromáždila knihovna cenné materiály, monografie, domácí a cizojazyčné odborné časopisy, sborníky a jiné dokumenty. Nyní má knihovna přibližně 45 tisíc knihovních jednotek, asi 65 tisíc svazků a odhadem přes 100 tisíc bibliografických referencí nebo anotací článků, knih, publikací atd. Nejstarší zde uchovávaná kniha je z roku 1660: Pantometrum Kircherianum ad Serenissimum Christianum; další historické knihy o matematice a geometrii pocházejí již z roku 1674.

Zeměměřická knihovna® VÚGTK,v.v.i. je nyní největší a nejúplnější oborová specializovaná knihovna v České republice pro obory:

- geodetická astronomie,
- kosmická geodezie,
- matematická a fyzikální geodezie,
- geodynamika,
- geodezie nižší a vyšší,
- gravimetrie,
- mapování,
- fotogrammetrie pozemní a letecká,
- katastr nemovitostí,
- kartografie včetně kartografické polygrafie,
- dálkový průzkum Země.
- automatizace zeměměřictví a katastru,
- geografické informační systémy,
- geomatika
- topografie
- vojenská geografie

V současnosti je knihovna systematicky vedena, průběžně doplňována a rozvíjí činnost jako rezortní odvětvová knihovna v celostátním měřítku. Kromě knih a časopisů soustřeďuje ve svých sbírkách oborové předpisy a normy, výzkumné a výroční zprávy i jinou odbornou dokumentaci. Je nejen největší odbornou knihovnou tohoto druhu v České republice, ale i v evropském kontextu. V okolních zemích není známá takto specializovaná knihovna takového rozsahu.

V rámci mezinárodní výměnné služby si knihovna vyměňuje materiály a periodika s mnoha zahraničními knihovnami podobného zaměření. Aktivitu knihovny je možné posoudit z následující tabulky:

Rok	Knihovní fond	Počet výpůjček
1998	cca 40 000	8 607
2005	42 581	10 131
2006	42 581	11 581
2007	43 118	8 715
2008	43 623	7 887
2009	43 999	8 251
2010	44 201	7 834

Limitujícím faktorem akvizic knihovny jsou přidělené finanční zdroje. Roční přírůstek je cca 300 titulů knih, ač požadovaný počet, pro udržení kontinuity oboru by byl přibližně 900 titulů ročně.

V současné době (r.2012) je pravidelně formou předplatného v papírové formě pořizováno 34 titulů časopisů, 37 titulů odborných časopisů je získáváno výměnou a v rámci konsorcií je přístup na plné texty elektronických verzí odborných časopisů pro cca 175 titulů z výše uvedených oborů. Jediným zdrojem financování knihovny jsou prostředky VÚGTK, v.v.i., který je má zejména na VaV činnost. Resort na chod knihovny nepřispívá.

Ovšem stejně jako ostatní odborné knihovny i Zeměměřická knihovna[®] byla v posledním období postižena omezováním finančních zdrojů a to jak na obnovu a rozšiřování knihovního fondu tak i na samotnou péči o tento fond. Nejvýraznější zásah však bylo nevyhnutelné značné snížení počtu pracovníků knihovny v posledních dvou letech. To vedlo především k omezení poskytovaných služeb a tím i ke snížení, v minulosti velmi vysoké, odborné úrovně knihovny. Dalším omezujícím či negativním faktorem je samotné umístění knihovny na okraji pražské aglomerace s ne příliš vhodnou dopravní dostupností.

Výše uvedené negativní faktory si vedení knihovny dlouhodobě uvědomovalo avšak zhoršená ekonomická situace a především změny ve financování výzkumných institucí negativní trendy stále více prohlubovaly. Pomyslné nůžky se stále více rozevíraly a knihovna se dostala do začarovaného kruhu – protože nebyly peníze, zhoršovaly se její služby, a protože se zhoršovaly služby, nebyly další peníze. Docházelo k výraznému úbytku čtenářů a to i vlivem prudkého rozvoje komunikačních technologií, jejichž nástup se sice knihovna snažila počátkem nového tisíciletí zachytit instalací nového knihovního systému s publikací katalogů pomocí webových služeb. Avšak nástup mobilních technologií a fulltextového vyhledávání spolu s masovým rozšířením internetu, kdy studenti si požadované informace raději "vygooglují" z pohodlí domácího počítače knihovna již zachytit nemohla. To by vyžadovalo digitalizaci celého knihovního fondu, jejíž cena vysoce překračovala rámeček přidělovaných finančních prostředků.

Nepříznivá situace vyvrcholila v roce 2010 výrazným omezením institucionálních prostředků, přidělovaných na rozvoj výzkumné organizace a rozhodnutím vedení ústavu o převodu knihovního fondu do Národní technické knihovny (NTK). Toto rozhodnutí, i když skrytě, fakticky znamenalo likvidaci Zeměměřické knihovny[®].

Pokus o zachování knihovny - *resuscitace knihovny*

Příchodem nových vedoucích pracovníků Odvětvového informačního střediska, jehož součástí je i Zeměměřická knihovna[®], byl vytvořen prostor pro zpracování komplexní analýzy fungování knihovny a dalšího postupu financování vědeckých informačních zdrojů. Zároveň byly posuzovány jednotlivé možné varianty redislokace knihovního fondu. Výsledkem analýzy, kromě ekonomického rozboru současného stavu bylo:

- potvrzení jedinečnosti a unikátnosti knihovního fondu co do rozsahu i zaměření,
- nemožnost převést celý fond do působnosti jiné knihovny bez porušení jeho celistvosti a šíře záběru,
- převedením fondu (nebo jeho části) do jiné knihovny by ústav (a potažmo i celý rezort zeměměřictví) ztratil přístup k nejnovějším informacím z oboru a prakticky by nemohl cíleně ovlivňovat nákup nových vědeckých informací z oboru,
- předání části fondu do působnosti jiné knihovny a likvidace „nevyužitelné“ části bude časově i finančně po příští dva roky stejně nebo více náročné, než současný provoz včetně plánovaných akvizic,

- nutnost provedení některých organizačních opatření a změn v knihovně s cílem:
 - o širšího zpřístupnění současného knihovního fondu,
 - o zlepšení péče o stávající knihovní fond,
 - o zlepšení poskytovaných knihovních a informačních služeb,
- knihovna nedostatečně využívala možnosti financování z grantů a evropských fondů,
- byla opomíjena publicita knihovny a osvětová činnost převážně mezi budoucími odborníky oboru převážně na středních odborných školách a univerzitách,
- analýza upozornila na zastaralost knihovního systému a jeho neprovázání se souborným katalogem a Jednotnou informační bránou (JIB)
- nevhodné umístění části knihovního fondu v depozitu Skalka.

Analýza nepřinesla, a ani přinést nemohla, nová, převratná fakta. Nicméně upozornila vedení ústavu a odbornou veřejnost na potřeby rezortu uchovat si vlastní informační „základnu“ jako nedílnou součást rozvoje a upozornila, že v případě převedení fondu do působnosti jiné knihovny dojde prakticky k narušení jeho celistvosti jako oborové informační základny. Žádná jiná knihovna v České republice nemůže tak odborně a uceleně vytvářet knihovní fond z oboru zeměměřictví a katastru nemovitosti. Dále pak převedením části fondu do působnosti jiné knihovny nebude možno cíleně nakupovat nové odborné publikace, protože nová knihovna bude mít vlastní strategii nákupů, která se nemusí shodovat se strategií resortu zeměměřictví a katastru nemovitostí.

Analýza i ukázala možná úskalí rušení knihovny. Vzhledem ke skutečnosti, že v ČR neexistuje knihovna s obdobným tematickým zaměřením a proto nelze jednoduše převést celý fond do jiné knihovny. Některé z oslovených knihoven byly ochotné část fondu převzít, avšak jednalo se pouze o zlomek současného fondu a převážně cenné historické publikace. O vysoce odborné vědecké publikace z oblasti geodynamiky Země neprojevil zájem ani univerzitní knihovny, vzhledem k tomu, že tomuto významnému oboru se v ČR věnuje jen několik málo odborníků, převážně zaměstnaných ve VÚGTK. Dalším „černým Petrem“ byly technické postupy a normy mapování „klasickými“, již zastaralými metodami, přestože pro vývoj oboru mapování mají nedocenitelnou historickou hodnotu, oslovené knihovny neměly o

tyto dokumenty zájem. Obdobných publikací je v současném fondu Zeměměřické knihovny® několik stovek.

V neposlední řadě analýza ukázala, že by musela být zřízena nová „ústavní“ knihovna pro povinnou archivaci výzkumných zpráv, technické dokumentace, výročních zpráv a ostatních dokumentů, které je ústav povinen archivovat nebo si tuto službu nakupovat u jiné technické knihovny.

Vzhledem k postupnému snižování finančních prostředků a počtu pracovníků knihovny docházelo k omezování poskytovaných služeb a částečně byly i omezovány akvizice nových publikací a odborných časopisů. Zároveň byl omezen (až pozastaven) rozvoj knihovního systému a jeho zapojení do JIB či předávání podkladů do Souborného katalogu ČR. Dáje „nezbýval čas“ na publicitu knihovny, na pravidelné přednášky a informační akce na školách. Důsledkem byla začínající izolace knihovny a přes to, že vlastní cenný fond, není veřejnosti znám. Nutným důsledkem pak byl úbytek čtenářů a nakonec rozhodnutí vedení ústavu o převodu knihovního fondu.

Po zhodnocení výše uvedených faktů, zpracovatelé analýzy navrhli vedení ústavu přehodnotit rozhodnutí o převodu fondu a navrhli ponechat knihovní fond - knihovnu i nadále ve správě VÚGTK, v.v.i. Podmínkou vedení však bylo zlepšení služeb knihovny a udržení současné akviziční úrovně bez navýšených finančních prostředků.

Přesvědčit vedení o nutnosti zachování knihovny nebylo jednoduché a tato etapa by se dala nazvat resuscitací knihovny, následující období – revitalizace knihovny – je a asi ještě bude daleko složitější.

Postupné kroky k revitalizaci knihovny

Jako relativně jednoduché a finančně nenáročné je zvýšení publicity knihovny a to jak mezi příslušníky resortu a budoucími odborníky studujícími na vysokých školách tak i širší veřejnosti. Za skvělý počín můžeme považovat příslib odborných kateder několika univerzit stát se kolektivním čtenářem Zeměměřické knihovny®. Se stejnou aktivitou jsme se obrátili i na odborné svazy a společenská odborná sdružení. V současné době projevila zájem Komora geodetů a kartografů a dokonce přislíbila i finanční podporu fungování knihovny. I když příspěvek komory v žádném případě nemůže zachránit rozpočet knihovny, již ochota podílet se na provozu knihovny je velký stimul a vyjádření společenské objednávky po těchto informacích.

Dalšími možnými aktivitami propagace knihovny mezi širší veřejností je zapojení se do odborných knihovních konferencí a účasti na seminářích, jako je například i INFORUM nebo pořádání školení a kurzů v prostorách VUGTK a knihovny.

Zapojení knihovny do JIB a předávání dat do souborného katalogu není bez obtíží ale umožní zviditelnění našeho knihovního fondu a bibliografických záznamů pro daleko širší okruh čtenářů. Problémy s předáváním dat ve formátech, které náš systém nepodporuje jsme snad již úspěšně vyřešili a je připravena smlouva s Národní knihovnou ČR (NK) o poskytování dat to souborného katalogu. Obdobně poskytování našich výzkumných zpráv do Národního úložiště šedé literatury (NUŠL) je na dobré cestě. Pracovníci knihovny prošli

školením v NTK a návrh smlouvy je v současnosti posuzován vedením ústavu. Obě tyto aktivity výrazně zvýší informovanost o našem knihovním fondu i jeho dostupnost.

Zeměměřická knihovna je převážně určena k poskytování komplexních knihovních služeb odborné veřejnosti a pro podporu vědy a výzkumu v oblasti zeměměřictví a katastru nemovitostí. Závažným nedostatkem však bylo, že ač knihovna podporovala řešitelské týmy mnoha projektů odbornými řešeršemi, shromažďování související literatury či zpracování citací, žádný z projektů nevyčlenil na toto zabezpečení potřebné finanční prostředky a tyto práce byly hrazeny z prostředků na chod knihovny. Proto naší další aktivitou bylo navázání užší spolupráce se zpracovateli projektů a náš aktivní přístup při tvorbě nových projektů, včetně požadavku na vyčlenění potřebných finančních prostředků pro informační zabezpečení projektu.

Zatímco výše uvedené aktivity nekladly zvýšené nároky na finance a vyžadovali pouze čas a ochotu řešit problém, ostatní plánované aktivity jako rekonstrukce depozitářů, obnova knihovního systému či pořízení přístupu k fulltextovým vědeckým databázím jsou výrazně finančně náročné, které není možno realizovat přímo z rozpočtu knihovny. Proto se řešitelé vydali cestou získání grantu, či dotace, ať z prostředků MŠMT, MK nebo i jiného poskytovatele. Příležitostí bylo vyhlášení Výzvy č. 4.3 pro oblast podpory 3.2_Propagace a informovanost o výsledcích VaV. Ovšem po úvodním nadšení přišly potíže se získáváním partnerů a i komunikace s ostatními možnými uchazeči. Velké univerzitní knihovny neměly zájem o partnerství a více méně vytvořili „klub vyvolených“ do kterého nebyly ochotny přibírat další menší knihovny. Přesto se nám podařilo stát se partnerem projektu *Natura: vědecké informační zdroje přírodních věd* zpracovávaného Univerzitou Palackého v Olomouci (UPOL), ale jen pro nákup odborné databáze GeoBase/GeoRef. Přesto, že výzva umožňovala i investice do zlepšení a modernizace knihoven, UPOL, jako žadatel, zpracovával projekt pouze na nákup elektronických informačních zdrojů (EIZ) a neumožnil partnerům získat jiné investiční prostředky na modernizaci vybavení jejich knihoven.

Proto jsme se rozhodli zpracovat v rámci této výzvy i vlastní projekt, takový, který bude komplexně řešit potřeby Zeměměřické knihovny[®]. Vzhledem k parametrům výzvy a k našim malým zkušenostem to bylo rozhodnutí celkem odvážné. Popisovat trable a úskalí tvorby projektu pro získání dotace EU přesahuje možnosti tohoto příspěvku. Je však nutné konstatovat, že dvouměsíční intenzivní práce na projektu sjednotila to zdravé jádro knihovny a poskytla naději po dlouhé době stagnace knihovny. Celý projekt vlastně naznačil vize a koncepci Zeměměřické knihovny[®] a její možné fungování v budoucnosti a zároveň podání projektu výrazně přispělo ke změně postoje vedení ústavu ke knihovně jako takové. Vedení ústavu si začalo uvědomovat důležitost a potřebnost knihovny pro svoji činnost. Stále nedořešenou otázkou však zůstává postoj resortu, tedy především ČÚZK, pro který knihovna plní svou informační povinnost.

Přesto že velká část úsilí na konci loňského roku (2011) byla věnována tvorbě projektu VaVpl, věděli jsme, že se nemůžeme spoléhat pouze na tento jeden projekt. Proto byly podány další dva malé projekty v rámci VISK na Ministerstvo kultury ČR. A to na retrospektivní digitalizaci některých seriálů a doplnění našeho knihovního systému o modulu T-Series server Z39.50 pro připojení k jednotné informační bráně. V současné době jsou již známy výsledky těchto projektů. VISK7 na retrospektivní digitalizaci byl Ministerstvem kultury ČR přijat. I když požadovaná dotace byla částečně krácena, tento projekt nám umožní

nastartovat digitalizaci knihovního fondu a získat potřebné znalosti i programové vybavení pro budování Digitální zeměměřické knihovny.

VISK8 – na T-Series server Z39.50 byl ministerstvem odmítnut z důvodu zastaralého knihovního systému a bylo doporučeno se v letošním roce ucházet o dotaci na změnu knihovního systému v programu VISK 3. I tento zamítavý postoj ministerstva je pro nás vlastně pozitivní, protože jednoznačně poukázal na nutnost inovace našeho knihovního systému a zároveň nám naznačil možné řešení.

Závěrem

Autor toho příspěvku není svou odborností knihovníkem a do knihovny přišel se zájmem o obor zeměměřictví. Proto se omlouvám za možné nedostatky v terminologii. Možná, ale právě má neznalost různých knihovních pravidel, norem a knihovních formátů mi umožnila podívat se na knihovnu nezatíženě, pochopit její důležitost pro obor i pojmenovat nedostatky a spolu s kolektivem knihovny zpracovat analýzu i možné budoucí směřování Zeměměřické knihovny[®]. A právě koncepce knihovny zaměřená ne na knihovnu samotnou ale na rozvoj informačního zabezpečení oboru zeměměřictví byl vážným argumentem pro změnu rozhodnutí o převodu knihovního fondu a vytvoření prostoru pro revitalizaci Zeměměřické knihovny[®].

Konečně, pokud knihovna naší velikosti je schopna sestavit projekt za 33 mil Kč, na který si netroufaly ani některé větší knihovny, tento projekt si obhájit co do obsahu i přijatelnosti na MŠMT, a postoupit do hodnotitelského kola, domnívám se, že taková knihovna má právo na přežití. V době zpracování tohoto příspěvku nejsou zatím známé výsledky projektu VaVpl, ale věřím, že i v případě neúspěchu v tomto projektu, Zeměměřická knihovna[®] projde obnovou a stane se vyhledávaným zdrojem informací.